

HUISHOUDEN IN NIEUW-GUINEA

Zending en het kolonialisme van goede bedoelingen

GEERTJE MAK

HUISHOUDEN IN NIEUW-GUINEA

Zending en het kolonialisme van goede bedoelingen

WALBURG PERS

Deze uitgave is tot stand gekomen mede dankzij een financiële bijdrage van de Wilhelmina Drucker Fundatie, Projectfonds Politieke Geschiedenis van Gender in Nederland, de Universiteit van Amsterdam.

Afbeeldingen omslag:

Voorzijde boven: Wilhelmina, Johannes en Silvia van Hasselt te midden van Papoea-pleegkinderen en -volwassenen, onder wie Timotheus Amendu en Petrus Kafiar met hun vrouwen en kinderen. Op de achtergrond officieren van de Koninklijke Paketboot Maatschappij, 14 juni 1904.

Voorzijde linksonder: Meisje aan het sago kloppen onder toezicht van een volwassen vrouw.

Voorzijde rechtsonder: Beeld van barende vrouw Cenderawasih Baai (voor 1882).

Achterzijde: Een paaldorp in de omgeving van Manokwari (Doreh Baai).

Vormgeving: Suzan Beijer

ISBN 978 94 6456 441 9

e-ISBN 978 90 4856 626 6

NUR 691

 Creative Commons License CC-BY NC ND
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>)

 2024 G.A. Mak, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

INHOUD

- 1 Kinderen redden? 9
 - 2 Opvoeding en adoptie onder Papoea's 26
 - 3 Alida en het 'negertje' 38
 - 4 Bouwen – tegen de klippen op 50
 - 5 Geloof in kolonisatie 67
 - 6 Een Papoeaslavenmarkt? 89
 - 7 Lossnijden en invoegen 112
 - 8 Candace onder de mensenmeters 126
 - 9 Candaces doop in Utrecht 141
 - 10 Vermomde slavernij? 151
 - 11 Paradijsvogelhandel 171
 - 12 Zichzelf geven 193
 - 13 De magie van sarongs 208
 - 14 Seksuele politiek 228
 - 15 Vrouwen als volksopvoeders 254
 - 16 Een geslacht van christen-Papoea's 273
Besluit 307
- Noten 317
- Bibliografie 325
- Archieven 330
- Verantwoording van de illustraties 332
- Dankwoord 334

1.1 De reis van Wilhelmina van Hasselt van Batavia via Ternate naar Doreh, Atlas Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Doreh heet nu Manokwari, de hoofdstad van de Indonesische provincie Papua, door Papoea's liever als West-Papua aangeduid.

NEDERLANDSCH OOST-INDIE.

GETOEGEN EN UITGEEVEN

J. KUPFER.

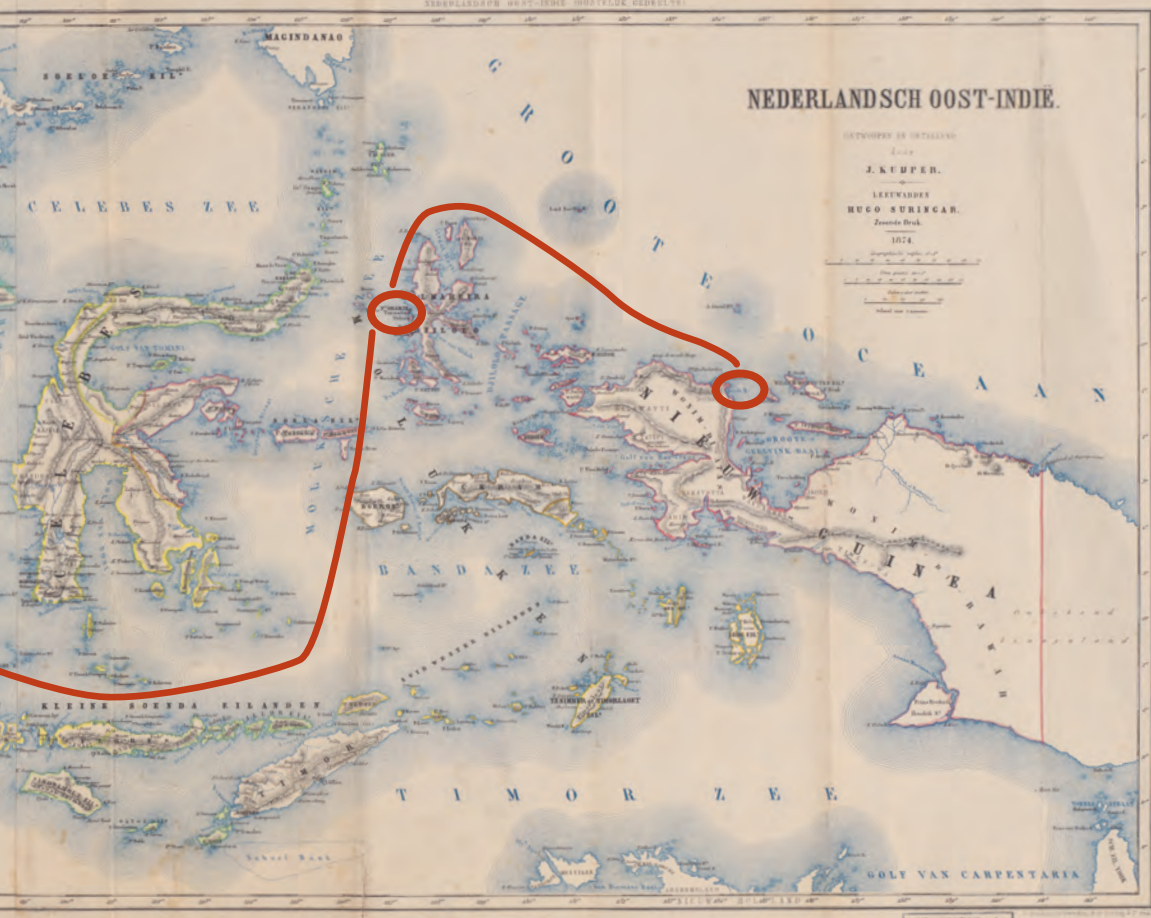
LEEUWARDEN

HUGO SURINCAR.

Zeevaarts Druk.

1874

Geografische lengte van 1° tot 155° Oost. 1° Noord. tot 10° Zuid. 1000000000
Dit kaartje is niet te gebruiken voor de afmeting van afstanden
Op de kaart is de schaal 1 : 1000000000
Alleen voor de afmeting van afstanden

KINDEREN REDDEN?

In de herfst van 1891 zette Wilhelmina van Hasselt-Mundt in Batavia haar achtjarig zoontje Berthus op de boot, richting Nederland. Ze was vanaf Nieuw-Guinea met hem naar Batavia toe gereisd. Jonathan, haar Papoease pleegkind, had haar als bediende vergezeld.

*'Dat vreeslijk smartelijk afscheid van mijn dierbaar kind kan ik niet beschrijven. Alleen kan ik u zeggen, dat het mij tot op dit ogenblik zeer zwaar valt, zonder met mijn jongste kind te leven. Ik was zoo zeer aan hem gehecht en hij ook aan ons. Overal zie ik het lieve kind in den geest, en toch zie ik hem niet.'*¹

Daarna reisde ze terug, via de koloniale bestuurspost Ternate op de Molukken en nog verder oostwaarts naar de zendingspost op Mansinam, een eilandje in de Doreh Baai aan de noordkust van Nieuw-Guinea. Haar man Johan van Hasselt was daar in 1863 met de protestantse zending onder Papoea's begonnen. Wilhelmina en Jonathan kwamen op tweede kerstdag aan, nog net op tijd om het feest mee te kunnen vieren.

'De vreugde der lieve mijnen was zeer groot, toen wij kwamen. Zij hadden reeds zoo zeer naar mijne komst verlangd. Toen zij mij met mijn zakdoek zagen zwaaien, riepen de jongens in de prauw, die mijn man naar boord brachten, een luid "Hoera Nyonya!" En weldra klonk de echo uit honderd monden aan wal ons tegemoet. Toen wij uit de sloep stapten en de trap op gingen, werden wij met gezang begroet, maar velen konden niet zingen van het weenen. Zij zagen Berthus niet. Ach hij werd door allen zeer bemind.'

Wilhelmina van Hasselt schrijft dit allemaal in een brief aan een paar adellijke dames in Den Haag, die samen een hulpvereniging hadden opgericht om het zendingswerk in Nieuw-Guinea te steunen. Zij hadden een kist met cadeautjes naar Ternate gestuurd, waarvoor Van Hasselt-Mundt hen hartelijk wilde bedanken. Zo kon zij tenminste met kerst aan alle pleegkinderen iets uitdelen. Zelf had ze nog een kerstkoek weten te bakken met hulp van de dochters van de resident van Ternate, en haar eigen dochter Martha had ook al voor koek gezorgd.

'Ook onze Papoesche meisjes verrasten mij met een gebak, dat zij geheel uit zichzelf klaar gemaakt hadden, zooals zij 't van mij vroeger afgezien hadden. [...] Nu ben ik dankbaar dat ik weer hier ben. Moge de Heer mij troosten, en mij helpen, dat ik mijne Papoesche kinderen van ganschen harte moge liefhebben! Ach, zij hebben ja ook geen vader noch moeder. Zij zijn door hunne ouders wreed geroofd, of deze zijn vermoord. Daaraan denk ik nu nog meer dan anders, nu ik zoo smartelijk mijn Berthusje mis en zoo naar hem verlang.'

Het grote gezelschap dat Wilhelmina en Jonathan stond op te wachten, bestond grotendeels uit Papoease pleegkinderen van het echtpaar Van Hasselt-Mundt en hun nakomelingen. Hoe waren die in het grote huishouden van de Van Hasselts terechtgekomen? Van Hasselt vervolgt haar relaas aan de freules door daar meer over te vertellen:

'Het vrijkopen van deze arme schaapjes is voor ons tegenwoordig moeilijker dan vroeger. De Papoeas [kennen] geen anderen rijkdom dan het bezit van een groot aantal slaven, wat hen natuurlijk heel makkelijk wordt [gemaakt] door hunne enorme verdiensten met den handel. Als zij een aantal paradijsvogels verkoopen, dan hebben zij al gauw een slaaf, en als nu arme geroofde kinderen [via via] verkocht worden, dan komen zij zelden bij ons daarmee, of zij vragen zulke hooge prijzen, dat wij niet in staat zijn, hoe gaarne het hart het ook wil, een kind te kunnen koopen.'

Zij beschrijft een door Nederland gekoloniseerde wereld waar het roven, verhandelen en 'houden' van mensen als slaaf vanzelfsprekend leek – let wel: in 1892. Handel in paradijsvogels maakte het in deze periode voor Papoea's nog gemakkelijker om zich van geroofde mensen te bedienen. De prijzen van slaafgemaakten stegen de pan uit.

'Het laatste dat wij vrijkopen konden, kregen wij, omdat de eigenaar een aambeeld noodig had, dat hier niemand te koop had. Hij wist nu dat ik er een had om door onze jongens gebruikt te worden. Omdat ik het kind graag hebben wilde, gaf ik het aambeeld met eene nog kleine som erbij. Dit gebeurde nog wel juist op den dag van ons vertrek, dat Berthus afscheid nam van zijn vader en allen, die hem hier zoo lief hebben. Wij noemden het kleine meisje daarom Bertha, zij is omtrent 6 jaar oud. Dit is nu een kind voor rekening van Vrouw Gravin van Loon.'

Met haar hartstochtelijke pen wist Wilhelmina van Hasselt haar hart voor zulke 'arme schaapjes' goed over te brengen. Geen wonder dat gravin van

Loon en anderen bewogen werden tot het geven van geld en sturen van cadeautjes. Maar uiteindelijk gingen het de zendingen niet om medelijden:

'Wij hopen van harte, dat de kleine Bertha een goed kind moge worden, dat den Goeden Herder gaarne wil volgen, en tot vreugde moge zijn van haar die haar uit liefde vrijkochten. Moge zij dit ons met een dankbaar hart getuigen en roemen in de Genade van Christus, die ook voor haar Zijn heilig bloed vergoten heeft.'

11

Met verve voert Van Hasselt haar lezers mee in de emoties die haar beroeren: het verdriet om en gemis van haar Berthus, de vreugde over de hartelijke ontvangst, de hoop voor het pas gekochte kind Bertha. De goede bedoelingen spatten ervan af. Maar wie hielp zij hier nu precies? Redde zij Bertha van slavernij door een aambeeld op te offeren, of vulde zij het grote gat in haar eigen hart dat was ontstaan door het vertrek van Berthus? Kunnen we ook aan de andere kant van dit verhaal komen, dat van de kinderen?

De meeslepende, hartstochtelijke verhaaltrant typeert haar brieven. Eén keer week ze hier vanaf. Het was zeven jaar eerder, en ze was wanhopig. Het lukte niet meer om alle monden uit het enorme huishouden dat ze bestierde te voeden. De prijzen van rijst en sago waren enorm gestegen, er waren volwassen pleegkinderen op uitgestuurd om verderop sago te halen, maar daar was al zes weken niks van gehoord. Dat was het moment waarop ze haar lezers maar eens een zakelijk overzichtje stuurde. Op dit lijstje stonden dertig namen, met opmerkingen als:

'Joosje vrijgekocht, een allerliefst kindje. [...]

Hindoe, 6 jan. 18 voor eigene middelen vrijgekocht, toen 14 jaar, ondervoed en aan den rand des grafs, gebukt en uitgeteerd, nu door onzes Heeren Genade een flinke vroolijke meid.

David, voor gelden vrijgekocht, uit Utrecht anonym ontvangen, toen 6-7 jaar oud 1883.

Dorkas Ulenpas, vrijgekocht voor gelden van de meisjesvereniging Ulenpas, en onderhouden door bemiddeling van Mevr. V. Schuilenburg, 7 jaar oud.² [...]

Evesham, 11 jaar oud, is voor eigene middelen vrijgekocht met 80 gulden in 1881.'

Het is een lijst 'van groot en klein, die in ons huis zijn en door ons verzorgd worden'. Vrijwel allen zijn door de zending 'vrij' gekocht. Enkelen zijn volwassen of zelfs al getrouwd en hebben zelf kinderen, anderen zijn nog niet zo lang daarvoor gekocht – bij hen wordt vermeld wie ervoor had betaald en wat het zendingsechtbaar uit eigen zak had bijgedragen. Onder de kinderen

op dit lijstje zijn er enkele die in dit boek nog regelmatig de revue zullen passeren: Januarius, later Jonathan geheten, Christine die eerst Candace was genoemd, en Deventer, later gedoopt als Martinus.

Het is een ongemakkelijk lijstje, dat aan een slavenboekhouding doet denken. Vanwege de kortstondige breuk in Van Hasselt-Mundts vaak zo meeslepende stijl, lijken de naakte feiten ineens harder te spreken. Hier is toch echt sprake van het verhandelen van kinderen en mensen. Hoe kon het dat in Nederlands-Nieuw-Guinea ruim twintig jaar na de afschaffing van de slavernij nog kinderen en volwassenen werden gekocht? Wie waren deze kinderen, waar kwamen ze nu eigenlijk precies vandaan en wat gebeurde er met hen nadat ze in een zendingshuishouden terecht kwamen? Hoe verliepen hun levens verder? En de lokale Papoeavolken, te midden waarvan de zendingshuishoudens zich zomaar vestigden, hoe reageerden die op dit alles? Vanuit zulke vragen begon dit boek. Vragen die zich steeds verder vertakten en zich heen en weer bewogen tussen het leven en streven van de zendelingen, de Papoea's, de achterban van de zending in Nederland en natuurlijk van de Papoeakinderen zelf. Niet de preken van mannen maar de praktijken van vrouwen kregen een centrale rol. Met als vertrekpunt het huishouden van Wilhelmina van Hasselt-Mundt.

13

ZENDING OP NIEUW-GUINEA

De brief van Wilhelmina van Hasselt hoort tot een verzameling brieven van zendingsvrouwen en -mannen aan de Haagsche Vrouwenhulpvereniging. De broze, dichtbeschreven velletjes, opgevouwen in bundeltjes met linten erom, werden door mijn studenten voor het eerst weer geopend. Het bleken achteraf de enige en oudste brieven te zijn die kunnen getuigen van de eerste decennia van de ontmoeting tussen Papoea's en het handjevol Nederlandse zendelingen dat zich vanaf 1863 op de noordkust van Nieuw-Guinea vestigde.³

Een drietal Nederlandse zendingsechtparen kwam in dat jaar de kleine zendingspost versterken van twee Duitse zendelingen – Carl Wilhelm Ottow en Johann Gotlob Geissler. Die hadden zich toen al een aantal jaren op het eilandje Mansinam gevestigd, tegenover de kleine handelshaven van Doreh – de tegenwoordige stad Manokwari. Formeel stond het gebied destijds onder Nederlands gezag, maar er woonden tot dan toe geen Nederlanders. Het koloniaal gezag werd vertegenwoordigd door de sultan van Tidore; slechts sporadisch kwam er iemand van het gouvernement langs om hier en daar een vlag te planten. De zendelingen waren daarmee de eerste Nederlanders die zich op Nieuw-Guinea vestigden. Wat hield hun zending eigenlijk in?

hele manier van leven veranderen. Heldring begon de zending in Nieuw-Guinea samen met Duitse gelijkgestemden. Twee Duitse zendelingen vestigden zich er het eerst, in 1855, de al genoemde Ottow en Geissler.

Johannes van Hasselt en Wilhelmina van Hasselt-Mundt zouden de spil gaan vormen van de eerste halve eeuw zending in Nieuw-Guinea. Beiden waren eerst met een ander getrouwd, beiden verloren in 1868 hun respectievelijke partners, Silvia Hulstaert en de Duitser Franz Mossche. Een jaar daarna trouwden zij met elkaar. Johan van Hasselt was geen typische zendelingswerkmansman maar meer een man van het woord. Hij is beroemd geworden met zijn woordenboeken voor het Noemfoors – de lokale *lingua franca* – die nog steeds worden gebruikt. Hij vertaalde bijbelboeken, schreef over Papoeagebruiken en -rituelen, rapporteerde over onderwijs, kerkdiensten en bekeerlingen, gaf les en preekte. Zijn gezondheid liet vaak te wensen over. Hij rapporteerde over gebeurtenissen onder Papoea's en schreef lange verslagen over het zendingswerk – preken, catechisatie, school, kerkdiensten, een enkele bekering of doop – in de *Berigten van de Utrechtsche Zendingvereinigung*, kortweg *Berigten*. Tot het begin van de twintigste eeuw waren de resultaten van dit werk allerminst bemoedigend. Niet alleen waren er talloze zieken en doden in eigen zendingsgelederen, de Papoea's bleven ook onverschillig tegenover alle preken, vermaningen en andere inspanningen van de zendelingen, op een paar uitzonderingen na.

De tegenvallende resultaten betroffen vooral het werk van de mannenbroeders. Wilhelmina van Hasselt bestierde ondertussen een steeds groter wordend huishouden. Zij schreef lange brieven over de vele kinderen en jongeren die daar deel van uitmaakten. In haar huishouden werden in de loop van de negentiende eeuw wél successen geboekt: kinderen die naar Nederlandse maatstaven uit die tijd werden opgevoed tot gelovige christenen. Hun doop en belijdenis zette geregeld de kroon op het werk. Wilhelmina van Hasselt was bij haar overlijden in 1906 ook onder Papoea's zeer geliefd. Op haar graf prijkt de eretitel 'Moeder van Papoeawa' – een graf dat tot op heden bezichtigd kan worden.

1.4 Grafsteen Wilhelmina van Hasselt.

Maar de zending bestond uit meer dan oprichters, zendingsechtparen en zendingsposten. Er was een veel groter publiek in Nederland bij betrokken. De brief waarin Wilhelmina van Hasselt haar lijstje met gekochte mensen voegde, bijvoorbeeld, was feitelijk een wanhoopskreet aan de vriendinnen en vrienden van de zending in Nederland: ‘U ziet nu, lieve Freule, uit mijn kort verslag, welk een groot gezin wij te verzorgen hebben, maar dat ook heel wat zorgen bereidt!’ Sommige gulle gevers zonden pakketten voor het onderhoud van de kinderen, die dan eerlijk tussen een handjevol zendingsposten werden verdeeld. Maar levensmiddelen waren duur, er was zelfs gewoon gebrek: ‘voor [geen] geld of goed is sago te krijgen’.

Deze kreet om hulp werd niet alleen door de Haagse adellijke dames gehoord. Die kwam via hen in de huizen en harten van veel Nederlanders terecht, bijvoorbeeld in het door hen uitgebrachte blaadje *Het Penningsken*. Dat was een zendingstijdschrift voor de jeugd, uitgegeven door de vrouwenhulpvereniging, waarin zendingsvrouwen relatief veel aan het woord kwamen. De scherpste kantjes van de brief van Wilhelmina van Hasselt werden eraf geslepen en het lijstje met kinderen geschrapt, voordat de tekst in *Het Penningsken* werd gepubliceerd. Maar het dringende verzoek om geld bleef klinken: waren er geen zendingsvrienden die het levensonderhoud van een kind op zich wilden nemen? ‘Dan zou ik zoo gaarne nog meer kinderen vrijkopen en opleiden, want dat is mijn lust en mijn leven.’

De zending in Nieuw-Guinea en het kopen van Papoeakinderen stonden dus niet los van Nederland en Europa. Ook daar riep de zending emoties op en bracht mensen in beweging. Wat zendingsverhalen over deze kinderen in Nederland teweegbrachten en waarom mensen eigenlijk geld voor zo’n zendingsproject gaven, is van belang om dit koloniale zendingsproject in zijn volle omvang te begrijpen.

DE HUISELIJKE KRING

Vijftien jaar nadat Wilhelmina Hasselt-Mundt het lijstje maakte van al haar huisgenoten, werd op de verjaardag van haar man een foto gemaakt van dit hele ‘huisgezin’. Het echtpaar en hun dochter Sylvia omringd door een grote schare Papoeakinderen, -jongeren en -jongvolwassenen, allemaal keurig gewassen en gestreken en in het gelid. Het is een van de eerste foto’s waarop de ‘kinderen’ waarover zij zo vaak schreef ook te zien zijn.

Huishoudens werden de spil waarom de zending draaide. Een van de eerste mannen die dat verwoordde was zendeling Rinnooy. Hij was wegens ziekte eerder teruggekeerd en sprak in 1874 op de zendingsdag in Utrecht.